

І. І. Вініченко,

д.е.н., проф.

М. В. Кравченко,

аспірант, Дніпропетровський державний аграрний університет

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ

***Анотація.** Набули подальшого розвитку теоретичні засади та сформульовано концептуальні положення формування продовольчого ринку. Встановлено, що ринок є складною системою економічних відносин на усіх стадіях відтворювального процесу, заснованих на інтеграції інтересів ринкових суб'єктів у сфері виробництва, розподілу, перерозподілу і споживання, розвитку економічного і соціального середовища.*

***Annotation.** Theoretical principles purchased further development and conceptual positions of forming of food market are set forth. It is set that a market is the difficult system of economic relations on all stages of reproductive process, interests of market subjects based on integration in the field of a production, distribution, redistribution and consumption, development of economic and social environment.*

ВСТУП

Ринок є складною системою економічних відносин на усіх стадіях відтворювального процесу, заснованих на інтеграції інтересів ринкових суб'єктів у сфері виробництва, розподілу, перерозподілу і споживання, розвитку економічного і соціального середовища, закономірностей та свідомої діяльності членів суспільства. Сучасне реформування економіки постсоціалістичних країн принципово відрізняється від світового досвіду. Темпи та цілеспрямованість переходу до ринкових відносин зумовлюються: матеріальними можливостями суспільства; виробничою та соціальною інфраструктурою; наявністю правових, адміністративних та економічних регуляторів процесів виробництва і розподілу (перерозподілу); наявністю ринкової інфраструктури; науковим забезпеченням; готовністю людей до здійснення реформ; рівнем інформаційного забезпечення тощо. Тому прискорене ринкове реформування суспільних відносин здійснити складно. Воно потребує тривалого часу, оскільки продуктивні сили і виробничі відносини повинні адаптуватися до сформованих за тривалий час стереотипів поведінки і мислення людей.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загальновідомо, що будь-які крупні економічні перетворення, пов'язані із невизначеністю результату, погіршенням життя населення та необхідністю збільшення витрат праці у виробництві. Це підтверджується досвідом сучасних економічно розвинутих країн, хоча процес формування у них ринкових відносин не регламентувався у часі, обов'язковими умовами ринкових відносин були: приватна власність на засоби

виробництва; наявність конкуренції, яка базується на динаміці пропозиції та попиту, ринковій ініціативі; визнанні робочої сили товаром, а її оплати – ціною робочої сили; державному регулюванню ринку у сфері, де ринковий механізм не забезпечує очікуваних суспільством результатів, або економічної безпеки держави. Ці умови не тотожні щодо адміністративної та ринкової системи.

Соціально-орієнтована ринкова економіка є системою, що усуває централізоване державне планування, але визнає необхідність соціально-орієнтованого державного регулювання економіки, соціальну політику, яка через державний перерозподіл доходів (пенсійне вирівнювання, субвенційні виплати, пільги, доплати тощо) дозволяє коригувати доходи окремих соціальних груп населення з орієнтацією на забезпечення “стандарту середнього рівня життя людей”. Досвід економічно розвинутих країн свідчить про наявність жорстоких дискусій щодо методів і рівня втручання держави у розвиток ринкових процесів, оскільки позитиви державного регулювання ринкової економіки супроводжуються і відчутними негативами: зростання витрат виробництва у зв’язку з високою заробітною платою, відпустками державних службовців тощо; необхідністю забезпечення пенсіями усе більшої кількості державних службовців-пенсіонерів; зростаючим обсягом необхідних коштів через податки на утримання додаткового апарату державних службовців.

Соціально-орієнтована ринкова економіка в Україні повинна забезпечити перманентно зростаючий рівень життя людини на основі: оптимізованого розподілу доходів; стабілізації цін; гуманізації трудових відносин та умов праці; забезпечення максимально можливої зайнятості; оптимізованого ресурсовикористання; захисту навколишнього середовища; підтримання зовнішньоекономічної рівноваги; перманентного економічного зростання. З огляду на це потребує уточнення поняття “ринок”, оскільки у літературі воно трактується неоднозначно: всеохоплююча форма товарного обігу [2, с. 18]; система економічних відносин між продавцями та покупцями товарів [3, с. 216]; сукупність торгових операцій, що забезпечують взаємодію виробництва та продажі продукції [1, с. 309]; загальний економічний механізм, що регулює взаємодію виробників та споживачів продукції через попит та пропозицію [4, с. 268]. Але кожне з наведених визначень віддзеркалює частину відтворювального циклу у сфері розподільчих та перерозподільчих функцій з різною мірою абстрагування зазначених функцій від глобальних функцій ринкових відносин. З нашого погляду систему ринкових комунікацій слід розуміти як ефективний спосіб регулювання відносин виробників і споживачів на основі підтримання співвідношень, що постійно змінюються, між попитом, пропозицією та цінами, спрямованих на задоволення потреб споживачів та товаровиробників. Виходячи з цього, ринок як соціально-економічна категорія передбачає наявність економічних умов ефективного товарного обігу і власного забезпечення усіма необхідними ресурсами (чинниками виробництва); опрацювання економічного механізму, що оптимізує взаємодію усіх ринкових компонентів; обґрунтування методичних положень зі створення ринкових структур гуртової та роздрібної торгівлі; обґрунтування фінансово-кредитного і податкового механізмів функціонування ринкової системи; аналіз, оцінку і перманентне опрацювання пропозицій з удосконалення нормативно-правової сфери функціонування ринків; формування ринкової інфраструктури; удосконалення транспортно-складських функцій та матеріальне-технічне забезпечення торгово-посередницької на внутрішньому та зовнішньому ринках діяльності.

Сучасне реформування економіки охоплює усі аспекти суспільного життя, актуалізує проблему формування соціальної політики використання трудових ресурсів, системи соціального захисту населення, збалансованості попиту і пропозиції. Важливими напрямками реформування агропромислового комплексу як сировинно-ресурсної бази продовольчого ринку, є формування багатокладної економіки в аграрній сфері, харчовій та переробній промисловості, кооперація, інтеграція, демонополізація, удосконалення системи управління, створення ринкової інфраструктури тощо. Цього можливо досягти шляхом стимулювання самозабезпечення країни і регіонів продуктами харчування, з метою забезпечення продовольчої безпеки; створення умов досягнення прибутковості підприємств харчової та переробної промисловості; забезпечення розширеного відтворення, зорієнтованого на підвищення життєвого рівня населення; створення умов перманентного використання досягнень науково-технічного прогресу та зростання конкурентоздатності виробництва; формування єдиного економічного простору держави та виходу її ринкових суб'єктів на ринки країн ближнього і дальнього зарубіжжя. Це потребує подальшого поглибленого дослідження теоретичних і практичних засад системи регулювання продовольчого ринку та сучасної інфраструктури просування сільськогосподарської продукції, механізму авансування обігу сільськогосподарської продукції, розвитку гуртових продовольчих ринків, бірж, лізингової діяльності, номенклатури засобів виробництва в умовах лізингу, форм державної підтримки лізингових операцій, процесів агропромислової інтеграції, організаційної структури галузей – сукупності організаційно-правових форм господарювання, їх співвідношення тощо.

Ринкові регулятори достатньо ефективно оптимізують попит і пропозицію, постійно продукуючи можливості розширеного відтворення видів продукції, що користуються попитом, оцінюють місце галузі за

умов зміни попиту на певні товари. Адже, моніторинг потреб дозволяє визначити, як слід скоротити виробництво, на чому сконцентрувати зусилля, щоб стимулювати науково-технічний прогрес. Ринковий механізм створює умови підвищення якості продукції через удосконалення системи “сировина – матеріали – засоби виробництва – продукція – продаж – споживання”. Послідовний аналіз зазначених стадій дозволяє визначити “вузькі місця”, і на цій підставі опрацювати пропозиції щодо їх усунення. У повсякденній практиці зустрічаються факти, коли освоєний виробництвом новий вид продукції серійно не випускається лише з причини недостатнього знання попиту, який визначає необхідність випуску даного виду продукції, його відповідності світовому рівню, взаємодія економічних інтересів підприємств, міністерств, територіальних (регіональних) органів. Водночас і необхідно комплексно оцінювати задоволення потреб населення у продукції та координувати плани виробництва товарів і послуг, для чого слід оцінювати перспективи розвитку потреб у взаємозамінюваних товарах. На ринку існують різноманітні види однорідної продукції, але сам ринок, за своєю суттю, знеособлений і потрібні спеціальні заходи кожному суб’єкту господарювання для оцінки рентабельності та для співставлення ефективності їхньої господарської діяльності за умов ринкових відносин. Виходячи з завдань удосконалення господарського механізму, підприємства у ринковій економіці мають самі регулювати обсяги виробництва продукції та вирішувати питання переорієнтації виробництва. Продукція, що не користується попитом, має замінюватися виробництвом конкурентоспроможної продукції. В економічно розвинутих країнах загальноприйнятою практикою є маркетингові дослідження, де чільне місце посідає вивчення споживацького попиту, а у його рамках – думок споживачів щодо властивостей продукції та її якості, що є підґрунтям формування споживацького попиту під впливом пропозиції. Маркетингова служба, забезпечуючи знання думок споживачів, сприяє дослідженню короткотермінових та довготермінових тенденцій попиту. У сучасній економіці практично в усіх сферах опрацьовується маркетингова стратегія, завдяки якій на науковому підґрунті з’ясовуються запити споживачів, які формують загальні вимоги до удосконалення існуючих предметів споживання. Нові вироби конструюються таким чином, щоб задовольнити саме ці вимоги споживачів. І коли нові товари надходять на ринок, маркетингова служба знову оцінює споживацький попит та опрацьовує рекомендації щодо змін виробництва.

Отже, система маркетингу пропонує не лише опитування споживачів, але й отримує інформацію відносно продукції та її виробника, внаслідок чого маркетингова стратегія дозволяє створити єдину систему “потреба – вибір товару – споживач”, що і забезпечує рівновагу ринку та економіки в цілому. Будь-яка регіональна система характеризується певною специфікою, тобто системою чинників та умов, характерних кожному конкретному регіону, які визначають і зміст регіональних ринків. Основними специфічними особливостями, що визначають склад та спрямованість функціонування регіональних ринків продовольства, є: місце регіону у державному поділі праці; характер і зміст міжрегіональних зв’язків; співвідношення виробництва засобів виробництва та предметів споживання; територіально-галузева структура підприємництва регіону; розвиненість виробничо-комерційного комплексу, що задовольняє потреби населення; потенціальні можливості внутрішнього і зовнішнього інвестування; забезпеченість трудовими ресурсами.

Зазначені особливості віддзеркалюються у формуванні конкретних регіональних ринків, на яких за функціональним критерієм виділяють: торгово-посередницькі структури, фінансово-кредитна сфера, нормативно-правова, зовнішньоекономічна, страхова, інформаційна системи тощо, за галузевим – торгівлю, постачальницько-збутову, заготівельну сфери тощо, а територіальним – міжнародні, національні, міжрегіональні, регіональні, внутрішньорегіональні, міські, районні, сільські ринки тощо.

Складність процесу формування національного продовольчого ринку визначається необхідністю врахування чисельних чинників та умов, неоднозначних за змістом, характером та пріоритетами. Ігнорування хоча би одним із них, здебільшого призводить до негативних наслідків. Процес реформування виробничих відносин у продовольчому комплексі України, з одного боку, відбувається за тих же умов, що склалися в Україні у цілому, та під впливом специфічних перетворень форм власності та організаційних структур. Форма власності визначає цілі та взаємовідносини щодо розподілу результатів, а форма організації – рівень самостійності, організаційну структуру, виробниче спрямування та систему взаємодії працівників у процесі виробничо-комерційної діяльності. Специфіка реформування продовольчого комплексу України зумовлюється загальноекономічними та біокліматичними умовами.

Біокліматичний потенціал виробництва продовольства в Україні є сприятливим, з огляду на достатню земле- та теплозабезпеченість. Більшість ґрунтів держави придатні щодо виробництва сільськогосподарської продукції. Рослинництво здатне забезпечити повноцінну кормову базу тваринництва, необхідну кількість зерна, плодовоовочевих, баштанних та продуктів інших сільськогосподарських культур. Природа України, її територія і територіальне розміщення має велике значення у збереженні та відтворенні біокліматичної рівноваги та екологічної безпеки Європи. Адже, порушення природного середовища, пов’язані з природокористуванням, і перш за все, із збалансованістю освоєння природних ресурсів та станом природно-

ресурсного потенціалу. Споживчі властивості вироблюваної продовольчої продукції впливають на характер її розподілу: молоко, яйця, парне м'ясо, ягоди тощо швидко псуються, малотранспортабельні, а тому необхідно їх виробляти у місцях споживання, що обумовлює необхідність створення потужної матеріально-технічної бази переробки, збереження та транспортування.

Фізичні та юридичні особи, що виступають на певних стадіях руху ресурсів як постачальники, виробники, споживачі, джерела заощаджень та інвестори, приймають рішення, виходячи з особистих інтересів, віддзеркалюючи формування попиту та пропозиції і, є основою формування ринкових цін. Динаміка останніх є сигналом виробникам відносно того, що економічно доцільно виробляти у кожний конкретний момент, з метою задоволення попиту покупців, що у свою чергу, спрямовує розподіл і використання ресурсів. Зміна ціни за інших рівних умов призводить до зміни кількості товару, який покупці згодні придбати. Разом з тим, на величнну попиту можуть вплинути й інші чинники, зокрема зміни доходів покупців (споживачів), зміни цін на товари-замінники, уподобань та смаків, моди тощо, тобто нецінові чинники (детермінанти) попиту, що іноді суттєво впливають на зміст і величину попиту.

У цілісній системі ринкових відносин попит на товари безпосередньо пов'язаний з їх пропозицією. Водночас попит пов'язаний зі споживанням і ініціюється споживачем, а пропозиція – продавцем. Ми пропонуємо наступну класифікацію продовольчих ринків:

1) за масштабами поширення:

регіональний (локальний);

внутрішньодержавний (національний);

міждержавний (світовий);

2) за характером спрямування продовольчих ресурсів:

безпосередньо для харчування;

для виробництва інших видів продовольства;

для забезпечення нехарчових потреб (наприклад, виробництво медичних препаратів із продовольчої сировини тощо);

3) за видами сировини для виробництва продовольства:

ринок продуктів рослинного походження;

ринок продуктів тваринного походження;

ринок рибопродуктів і продуктів моря;

ринок продуктів з дикорослої сировини;

4) за рівнем технологічної обробки вихідної сировини:

ринок консервованих продуктів;

ринок хлібобулочних виробів (через технологію випікання);

ринок сушених, в'ялених, мочених тощо продуктів;

5) за видами продуктів:

ринок овочів, фруктів, баштанних тощо;

ринок м'яса і м'ясопродуктів;

ринок молока і молокопродуктів;

ринок дикорослої продукції;

ринок жирів;

ринок риби, рибопродуктів і продуктів моря;

ринок цукру;

ринок зернових і зернобобових продуктів;

ринок кондитерських виробів;

ринок хлібобулочних виробів тощо;

б) за рівнем розвитку та стадіями життєвого циклу – достатньо висвітлений в економічній літературі.

Проблема стабілізації АПК є загальносвітовою, а не лише українською, що дає підстави на основі узагальнення світового досвіду, опрацювати із

його врахуванням вузлові засади формування аграрної політики і ринку продовольства України. Взірцем у цьому аспекті може бути Європейський Економічний Союз, в якому зараз функціонують 22 організованих продуктових ринки. Аграрна політика ЄЕС – основа ринкових відносин.

Отже, організація та управління ринком продовольства здійснюються на всебічно аргументованій законодавчій основі. У Франції – це Закон щодо міжпрофесійних об'єднань як центрів організації та управління продуктовими ринками, доповнюється законодавством (декретами), у Нідерландах – Закон про організацію сільського господарства (вертикальні виробничі палати), у США – законодавчий масив з питань регулювання ринку, окремі аспекти регулюються на рівні штатів, у Канаді – Закон про сільськогосподарську стабілізацію, у Німеччині – Сільськогосподарський Закон, в Японії – законодавча основа щодо функціонування гуртових ланок ринкової інфраструктури, в Італії – передбачене законодавчо укладання міжгалузевих угод.

В Україні надмірні надії поклалися на автоматичне ринкове саморегулювання. Зараз доцільно прийняти Закон України відносно системного наукового забезпечення зрушень у наступних аспектах: стратегічний – формування в Україні сучасного ринку продовольства; тактичний – визначення складу установ і підприємств, які здійснюють організацію та управління ринком, методів їх діяльності; організацію національного продовольчого ринку – створення установ персоналізації продуктових ринків; формування складу операторів ринку; створення підприємств ринкової інфраструктури; організація установ продовольчого ринку – продуктові та галузеві об'єднання товаровиробників; інтегровані нестатутні об'єднання; біржі, гуртові ринки, торгові доми, аукціони, роздрібна торгівля; методичне забезпечення продовольчого ринку – координаційне узгодження управління; вертикальна виробнича та маркетингова інтеграція; надання послуг операторам продуктових ринків; методи та важелі державного регулювання ринку продовольства.

З метою персоналізації ринків продовольства необхідні виробники сировини і переробні підприємства, галузеві об'єднання виробників (представники торгівлі, посередники, споживачі, держава), методи функціонування галузевих об'єднань – координаційно-узгоджувальне регулювання. Найдоцільнішим шляхом формування і використання операторів продуктового ринку є біполяризація, що досягається методами вертикальної виробничої та маркетингової інтеграції, за якої оператор з боку пропозиції виступає як один інтегрований виробник, а з боку попиту – як кінцевий споживач. Це переміщує конкуренцію у зону оцінок кінцевого споживача, який і визначає міру відповідності якості та цін пропонованих товарів його вимогам. Ринок стає ринком споживача, а не виробника чи посередника, що надає ринковим відносинам реальної соціальної орієнтації. Ринкова інфраструктура є ареною безпосередніх контактів операторів національного продовольчого ринку, що сприяє підвищенню об'єктивності ринкових цін. Умови та чинники формування національного продовольчого ринку України об'єктивно визначають і його структуру.

ВИСНОВКИ

Отже, процес реформування виробничих відносин у продовольчому комплексі України відбувається під впливом специфічних перетворень форм власності та організаційних структур. Форма власності визначає цілі та взаємовідносини щодо розподілу результатів, а форма організації – рівень самостійності, структуру, виробниче спрямування та систему взаємодії працівників у процесі виробничо-господарської діяльності. Організація та управління ринком продовольства здійснюється на всебічно аргументованій законодавчій основі.

Встановлено, що найдоцільнішим шляхом формування і використання операторів продуктового ринку є біполяризація, що досягається методами вертикальної виробничої та маркетингової інтеграції, за якої оператор з боку пропозиції виступає як один інтегрований виробник, а з боку попиту – як кінцевий споживач. У зв'язку з цим конкуренція переміщується у зону оцінок кінцевого споживача, який і визначає міру відповідності якості та цін пропонованого продовольства його вимогам.

Література

1. Гришко В.В., Рабштина В.М. Основи ринкових відносин. – Полтава: Полтавський літератор, 1995. – 400 с.
2. Губський Б.В. Аграрний ринок. – К.: Нора-прінт, 1998. – 203 с.
3. Маркс К., Энгельс Ф. Капитал. Глава вторая. Процесс обмена. Соч., т.23. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1960. – С. 94-103.
4. Павловський М.А. Макроекономіка перехідного періоду: Український контекст. – К.: Техніка, 1999. – 336 с.